

№ 1
2024

Праці Наукового товариства ім. Шевченка. Медичні науки 2024, 1 (73). <https://doi.org/10.25040/ntsh>

www.mspsss.org.ua

DOI: 10.25040/ntsh2024.01.22

Адреса для листування: Інститут енциклопедичних досліджень Національної академії наук України, вул. Терещенківська 3, Київ, Україна, 01024

Е-пошта: mykola@esu.com.ua
ishchenko@nas.gov.ua

Надійшла до редакції: 04.03.2024

Прийнята до друку: 26.05.2024

Опублікована: 28.06.2024

ORCID IDs

Микола Железняк:

<https://orcid.org/0000-0002-8290-6345>

Олександр Іщенко:

<https://orcid.org/0000-0002-8910-111X>

Конфлікт інтересів: автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Особистий внесок авторів:

Створення концепції: Микола Железняк;

Результати дослідження: Олександр Іщенко;

Написання: Олександр Іщенко;

Редагування та затвердження остаточного варіанту: Микола Железняк.

Дозвіл комісії з питань біоетики:

для даного дослідження не потрібне схвалення комісії з питань біоетики.

Фінансування: підготовлено в рамках виконання тематичного плану наукових досліджень Інституту енциклопедичних досліджень НАН України.

© Всі автори, 2024

Короткі повідомлення

Українські енциклопедично-словникові видання як засіб поширення медичних знань

Микола Железняк, Олександр Іщенко

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

У статті порушено актуальні питання медичної лексикографії та енциклопедистики. Зокрема, автори, опираючись на огляд опублікованих в різні роки, починаючи з кінця XIX ст., українських (українськомовних) спеціалізованих медичних словників та енциклопедій, доходять висновку, що фактично жодна така довідкова праця не відповідає очікуванням сучасного читача, не забезпечує його належними сучасними знаннями. Інакше кажучи, надрукована медична довідкова література не може з тих чи інших причин (швидка деактуалізація матеріалу, недоступність джерел, часто-густо неузгодженість термінології, її неповнота) активно виконувати свою довідкову функцію в нинішньому суспільстві. Прикметно, що в Україні, де функціонує низка академічних медичних інститутів, профільних закладів вищої освіти, за понад століття вийшло друком багато різних медичних словників, серед них є й енциклопедичні, проте так і не було укладено академічної повної (багатотомної) енциклопедії з медицини. Автори обґрунтовують потребу в створенні великого медичного словниково-енциклопедичного ресурсу сучасного типу, що слугував би корпусом медичних термінів українською мовою та містив би цікаві й актуальні знання з медицини, серед яких – опис хвороб, засобів і методів лікування, відомості з історії медичної науки, її галузевого розгалуження; подавав би інформацію про визначних представників медичної галузі, провідні медичні центри країни, заклади медичної освіти тощо, загальний внесок української медицини у світову. Такий ресурс став би в пригоді для фахівців та широкого загалу, мав би активне використання в професійній діяльності медичних працівників, навчанні студентів і загалом сприяв би поширенню якісних медичних знань в українському суспільстві.

Ключові слова: медичний словник, медична енциклопедія, медичні знання, медична термінологія, реформування охорони здоров'я, доказова медицина в енциклопедичному форматі.

Вступ

Постановка проблеми й актуальність. Сучасна медицина як одна з найрозвиненіших галузей української науки послуговується «належним чином організованою національною фаховою мовою, що охоплює спеціальну і загальнонавчальну лексику» [1], яку консолідує відповідні фахові словники. За спостереженнями деяких дослідників, медицина в Україні належить до прикладних наук, що найбільше забезпечені галузевими українськомовними словниками. Водночас наголошується, що попри цей факт, ситуація з доступністю таких видань, пов'язана зокрема з наявністю їх в університетських бібліотеках, зовсім невтішна [2]. Окрім словників, важлива роль у наданні й поширенні довідкових знань належить енциклопедіям. У цьому контексті, як зауважують фахівці, українська медична наука вкрай потребує уніфікованих для всієї країни відомостей про визначних учених, перелік світових досягнень і пам'ятних дат української медицини – тобто створення повноцінної галузевої енциклопедії [3].

Мета нашої праці – окреслити українськомовні словникові й енциклопедичні видання з медицини в історичному ракурсі. Актуальність цього дослідження зумовлено колом проблем поширення наукових знань – від доказових методів лікування до національних медичних шкіл і здобутків у цій царині – репрезентації їх у довідковому форматі, зокрема з метою підвищення інтелектуального потенціалу українського суспільства.

Зазначимо, що запропонована студія продовжує публікації з цієї проблеми, виконані раніше різними дослідниками, серед них Я. Ганіткевич, Н. Литвиненко, Ю. Марков, М. Навальна, Л. Петрух, Л. Пиріг, Л. Симоненко, Н. Філіппова та ін. Новизна нашого дослідження полягає в тому, що історичний екскурс і сучасний стан українського медичного словникарства й енциклопедистики розглянуто комплексно, а також під призмою обґрунтування необхідності появи нових сучасних довідкових видань у реформованій нині медичній сфері України.

Словникарство

Найважливіша цінність українських словників у медичній галузі – це напрацювання медичної термінології українською мовою. Пошук науковцями термінологічної вишуканості репрезентують різні галузі знання, і навіть більше – різні сфери життєдіяльності суспільства, зокрема це стосується медицини – давньої, історично сформованої ланки наукового осягнення біологічної природи людини.

«Медична лексика є однією з найдавніших терміносистем, сформованих упродовж тривалого часу становлення та розвитку медицини. Переважна більшість медичних номенів – це слова, які початково належали двом класичним мовам античного світу – давньогрецькій та латинській» [4]. Саме тому перші українські словники медичних термінів – це двомовні праці, передусім латинсько-українські.

Становленню медичної термінології в Україні сприяв загальний розвиток наукової термінології українською мовою у другій половині XIX ст., зачинателем якої часто називають І. Верхратського. Він уклав словник «Початки до уложення номенклатури і термінології природної, народної»¹, хоча зародження наукової термінології, як зазначив І. Огієнко, сягає середніх віків [5], а на думку деяких інших мовознавців, – ще давньоруського періоду – докладніше див.: [6]. Першим українським осередком медичних наук було НТШ у Львові, де 1898 року засновано математично-природничо-лікарську секцію. «На противагу прогресивної добре розвинутої медицини Європи та її високоорганізованих європейських професійних лікарських товариств, у тодішній Галичині не було української наукової медичної літератури і термінології, а українська медична громада – розпорошена» [7]. Того ж року згадана секція НТШ опублікувала перший том «Лікарського збірника»² за редакцією Є. Озаркевича, в якому серед іншого було «представлено медичну термінологію у вигляді мінісловника»³ (д-р Яків Невестюк) [7]. У другому випуску цього ж тому вміщено мінісловник медичних термінів Є. Озаркевича⁴. Обидві праці – двомовні: перша латинсько-українська, друга – німецько-українська; у словничках кожен іноземний термін має український відповідник.

¹ Верхратський І. Початки до уложення номенклатури и терминологии природописной, народнѣи и замѣтка о волоскѣм павуку. Львів: Друкарня Ставропигського Інституту; 1869.

² «Лікарський збірник» був предтечею міжнародного наукового журналу «Праці НТШ. Медичні науки».

³ Невестюк Я. Материял термінольоґічний. Лікарський збірник. 1898; 1(1):4-13.

⁴ Озаркевич Є. Термінольоґічний витяг з цілого II-го Випуску. Лікарський збірник. 1898; 1(2):35-40.

Упродовж кількох років у цьому ж збірнику Є. Озаркевич продовжував публікувати медичні терміни, згодом це саме робив і в інших виданнях, внаслідок чого загальний реєстр представлених ним терміноодиниць становив не менше 3 тисяч. Відтак саме Є. Озаркевича вважають фундатором української медичної термінографії. «У його працях чітко простежувалася тенденція заміни латинських, німецьких термінів на оригінальні українські назви. <...> Він планував видати 15–20 тис. термінів з анатомії, фізіології, семіотики, фармакології, епідеміології, гігієни, соціальної медицини тощо» [8], однак події Першої світової війни завадили втіленню цього задуму. Треба зазначити, що в подальших медичних словниках, що були створені на українських теренах, так само простежується «опертя укладачів на національні словотворчі зразки й одночасне використання поширених у міжнародній термінології грецьких та латинських термінів» [9].

За зразком НТШ у Наддніпрянській Україні інтелігенція Києва заснувала 1907 року Українське наукове товариство, що мало окрему медичну (природничо-лікарську) секцію, організатором і головою якої був М. Галин. Саме він є автором «Російсько-українського медичного словника»⁵, що побачив світ 1920 року за редакцією О. Корчак-Чепурківського, і «Медичного латинсько-українського словника»^{6,7}, який вийшов друком у Празі 1926 року завдяки старанням медиків і громадсько-політичних діячів В. Наливайка та Б. Матюшенка (словник перевидало також у Детройті 1969 року).

За словами Л. Симоненко: «М. Галин – один із найактивніших творців української медичної термінології. Вперше фрагменти його словника опубліковано 1918 року в українському науково-медичному журналі "Українські медичні вісті"» [10]. Щоправда, іще перед працею М. Галина вже існували невеличкі медичні словники П. Адаменка⁸ та О. Курило⁹, хоча перший виявився «не зовсім вдалий за оцінкою рецензентів» [11], а другий – укладений відомим фахівцем з наукової термінології – мовознавцем, але не медиком.

Зі створенням Всеукраїнської академії наук Українське наукове товариство, як і низка термінологічних комісій, увійшло до її складу. Згодом було організовано Інститут української наукової мови ВУАН, у структурі якого діяла медична секція природничого відділу (очільник – О. Черняхівський). Завдяки активній діяльності ВУАН та іншим закладам освіти в країні вийшло друком чимало медичних лексикографічних праць, зокрема «Медичний російсько-український словник»¹⁰, «Практичний словник медичної термінології»¹¹, світ побачили перші вузькогалузеві словники «Nomina anatomica ucrainica»¹², «Анатомічний словник»¹³, «Окулістична термінологія»¹⁴, «Номенклатура хвороб»¹⁵. Дослідники справедливо зауважують, що період кінця ХІХ ст. – початку 30-х років ХХ ст. є найактивнішим щодо формування української медичної термінології, методологічних засад термінотворення, а їхнє різноманіття зумовлене стрімким розвитком медичних наук. В. Кисільов, підготувавши свою працю й згадуючи у передмові до неї словник М. Галина, зазначав: потреба нового російсько-українського медичного словника знову актуальна, праця М. Галина «не може задовольнити медика, по-перше, через те, що з часу його видання ввійшло в ужиток чимало нових медичних термінів, яких у тому словнику немає; по-друге – чимало термінів, що є в словнику Галина, у життя не ввійшли, замість них уживаються інші» [12].

Подальший розвиток української медичної термінології в умовах радянської окупації був припинений – українську термінологію почали русифікувати, створені раніше термінологічні словники з різних наук забороняли, вилучали з ужитку, нищили, припинив діяльність й Інститут української наукової мови ВУАН (реорганізовано в Інститут мовознавства). Українські науковці потрапили в умови постійної боротьби за права

⁵ Галин М. Російсько-український медичний словник: Матеріали до української медичної термінології. Київ; 1920.

⁶ Галин М. Медичний латинсько-український словник. Прага; 1926.

⁷ Галин М. Медичний латинсько-український словник. Детройт; 1969.

⁸ Адаменко П. Медичний словничок. Матеріали для української медичної термінології. Могилів-Подільський: Рідна стріха; 1917.

⁹ Курило О. Російсько-український словничок медичних термінів. Київ; 1918.

¹⁰ Кисільов В. Медичний російсько-український словник. Одеса, Київ: ВУАН; 1928.

¹¹ Черняхівський Є, Ізюмова О, редактори. Практичний словник медичної термінології. Харків: Радянська школа; 1931.

¹² Цешківський Ф, Черняхівський О, редактори. Nomina anatomica ucrainica. Анатомічні назви, прийняті в Базелі на 9 зборах Анатомічного Товариства, перекладені на українську мову. Київ; 1925.

¹³ Лукасевич Е. Анатомічний словник: матеріали. Львів; 1926.

¹⁴ Грушкевич Я. Окулістична термінологія: Анатомічна частина. Лікарський вісник. 1927; 3-4: 8-10.

¹⁵ Корчак-Чепурківський О. Номенклатура хороб. Латинсько-українські назви хороб та російський покажчик до них. Київ: КМІ; 1927.

рідної мови й термінологічної бази своєї галузі знань. Українські медичні словники, що друкувалися в Радянському союзі, містили терміни, добір яких обґрунтовано принципом максимального наближення з російською мовою, що фактично зводило нанівець всі методологічні здобутки з термінографії, започатковані НТШ, УНТ, ВУАН (таким є, наприклад, «Словник медичної термінології» М. Книповича¹⁶).

Лише з відновленням державності 1991 року національна термінологія почала відбудовуватися, а її стандартизація стала державною справою. У цей час прикметними ознаками розвитку терміносистеми в медицині були: «дослідження етимології виникнення лексем, відродження національних мовних одиниць медичного фаху, компаративний аналіз власномовних та іншомовних елементів, систематизація й упорядкування власне української термінологіки медичної галузі» [13]. Як результат з'явилися такі лексикографічні видання: «Російсько-український медичний словник»¹⁷, «Орфографічний словник українських медичних термінів»¹⁸, «Російсько-український словник медичної термінології»¹⁹, «Англо-український словник медичних термінів»²⁰, «Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник» у 2 томах²¹, «Українсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник» у 4 томах²², «Українсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник» у 2 томах²³, «Новий англо-український і українсько-англійський медичний словник»²⁴, «Енциклопедичний тлумачний словник фармацевтичних термінів»²⁵, «Словник-довідник з альгології та мікології»²⁶, «Латинсько-український тлумачний словник клінічних термінів»²⁷, «Латинсько-український медичний словник»²⁸, «Російсько-український медичний словник»²⁹, «Словник-довідник термінів судової медицини»³⁰, «Медичний словник оториноларингологічних термінів»³¹, «Тлумачний словник з клінічної токсикології»³², «Англійсько-український словник клінічних термінів-епонімів»³³, «Німецько-український медичний словник»³⁴ тощо.

З огляду на назви видань констатуємо, що чимало сучасних медичних словників є англійсько-українськими. Поширення англійської мови в сучасному світі у сфері науки і, відповідно, медицини, є закономірним, що позначається також і в галузі медичного словникарства. З одного боку, перманентно змінюється медична

¹⁶ Книпович М. Словник медичної термінології латинсько-українсько-російський. Київ: Медичне видавництво УССР; 1948.

¹⁷ Мусій О, Нечай С, Соколюк О, Гаврилюк С. Російсько-український медичний словник. Київ: Українське лікарське товариство в Києві; 1991.

¹⁸ Петрух Л. Орфографічний словник українських медичних термінів. Львів: Львівський медичний інститут; 1993.

¹⁹ Усатенко О. Російсько-український словник медичної термінології. Київ: Наукова думка; 1996.

²⁰ Запорожан В, редактор. Англо-український словник медичних термінів: у 2-х т. Одеса: Одеський державний медичний університет; 1996.

²¹ Петрух Л, Головка І, Томашевська О, Рудницька А, Смольська Л, Червінська Л. Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник. Львів: Львівський державний медичний університет; 1995.

²² Петрух Л, Головка І. Українсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник: у 4 томах. Львів: Львівський національний університет імені Данила Галицького; 2012-2016.

²³ Беляєва О, Ждан В, Цісик А. Латинсько-український медичний енциклопедичний словник: у 2-х т. Київ: ВСВ Медицина; 2020.

²⁴ Шевченко Л, Шматко В, Лось В, редактори. Новий англо-український українсько-англійський медичний словник. Київ: Арії; 2020.

²⁵ Черних В, редактор. Енциклопедичний тлумачний словник фармацевтичних термінів: українсько-латинсько-російсько-англійський. Вінниця: Нова Книга; 2014.

²⁶ Калинець-Мамчур З. Словник-довідник з альгології та мікології. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2011.

²⁷ Беляєва О. Латинсько-український тлумачний словник клінічних термінів. Київ: ВСВ Медицина; 2016.

²⁸ Нечай С. Латинсько-український медичний словник. Київ; 2002.

²⁹ Нечай С. Російсько-український медичний словник з іншомовними назвами. Київ: УЛТК, Фонд ТТ; 2000.

³⁰ Герасименко О. Словник-довідник термінів судової медицини. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре»; 2002.

³¹ Заболотний Д, Боєнко С, Тишко Ф, Кісельова О. Медичний словник оториноларингологічних термінів:

українсько-російсько-латинський. Російсько-українсько-латинський. Латинсько-російсько-український. Київ: Логос; 2011.

³² Марков Ю, Недашківський С, Лоскутов О. Тлумачний словник з клінічної токсикології. Київ: НУОЗ України ім. П. Шупика; 2018.

³³ Стегніцька Л, Кійко С. Англійсько-український словник клінічних термінів-епонімів. Чернівці: Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича; 2019.

³⁴ Сайко М. Німецько-український медичний словник. Київ: ВД «Освіта України»; 2021.

термінологія, адаптуючись до потреб часу, а з іншого – нові терміни приходять до нас головню з англійської: «процес розробки медичних препаратів, їх обговорення на міжнародних конференціях та подальше впровадження відбувається передусім англійською мовою, а серед актуальних постає проблема адекватного перекладу медичної термінологічної лексики англійськомовних інструкцій медичних засобів, сертифікованих Україною» [14]. Отже, якщо раніше науковці адаптували до української мови слова передусім латинського походження, то нині джерелом нових термінів здебільшого стає англійська мова. У цьому контексті доречно згадати й про перекладну працю фахівців Львівського медичного університету – популярний у США ілюстрований словник Дорланда³⁵.

Щоправда, найбільша частка медичних словників – вочевидь російсько-українські. Якщо в радянські часи такі словники були способом русифікації української медичної термінології, то після 1991 року їхню велику кількість можна пояснити необхідністю позбавитися російського впливу, відновлюючи питомі українські терміни й ліквідовуючи недолугі русизми. Як стверджують фахівці, попри те, що «впродовж 30 років видано багато медичних словників, зросійщення медичної мови продовжує тривати» [15].

Узагальнюючи здобутки в медичній лексикографії, зауважимо, що українські науковці (медики, мовознавці-термінологи) запропонували широке розмаїття словників медичної термінології. Їхня велика кількість зумовлена постійним прогресом медичних наук і різновекторним рухом мовнотермінологічної політики та методології (українізація vs. русифікація, пуризм vs. інтернаціоналізація). Щоправда, теза, яку ми винесли на початок статті про те, що медичні словники вкрай важко знайти у бібліотеках, свідчить про те, що результати наукових напрацювань з української медичної термінології, описані нами вище, залишаються в затінку, не потрапляють ні до фахівців-практиків, ні до здобувачів медичної освіти, ні до пацієнтів.

На цьому тлі, скажімо, американська медична лексикографія відрізняється разюче, оскільки тамтешню медичну термінологію репрезентує авторитетний вже згаданий словник Дорланда (Dorland's Illustrated Medical Dictionary), вперше надрукований ще в 1890 році. Відтоді нові терміни потрапляли вжиток завдяки регулярному перевиданню цього словника (перевидано 32 рази), а нині він існує як онлайн-видання (словник і енциклопедія). Наявність лише одного солідного словника не лише сприяє його популяризації у суспільстві, доступності для різних верств населення, задовольняючи ним всі довідкові потреби, а й забезпечує від проблеми узгодження термінів, яка обов'язково виникає за наявності великої кількості словників, підготовлених різними науковими школами й редакціями.

Отже, беручи до уваги досвід однієї з найрозвиненіших країн світу, можна твердити, що сучасний розвиток словникарства в галузі української охорони здоров'я має бути сконцентрований на подальшому об'єднанні різних редакційних колективів, що спроможний дати значно більший ефект і результативність з погляду представлення медичних термінів, їх узгодження та популяризації у фаховому середовищі та суспільстві загалом, сприяючи поширенню в ньому медичної грамотності. На сучасному етапі результатом такої праці могло б бути не лише друковане видання, а й електронне. Поки що у цій царині знань не існує українських термінологічних онлайн-словників.

Серед схарактеризованих словників більшість становлять видання загальномедичного характеру і лише частина – спеціалізовані. Науковці стверджують, що сьогодні виникла потреба у фахових словниках із поясненням вузької термінології, притаманної тій чи іншій галузі медицини, адже в багатьох із них спостерігають справжню термінологічну навалу. Ось лише на прикладі ультразвукової діагностики травматичних уражень легень Ю. Марков наводить низку нової лексики, що потребує словникового опису: BLUE-протокол, ехосеміотика, точка легені, легеневий пульс, легенева точка, FAST-протокол, eFAST-протокол, А-лінії, В-лінії тощо [16]. Цей приклад слугує яскравим аргументом необхідності створення єдиного великого корпусу медичної лексики українською мовою, до якого були б залучені фахівці всіх медичних напрямів і який наповнювали б терміни загального й вузькоспеціалізованого характеру.

Енциклопедистика

Аналогічною є потреба галузевої енциклопедистики, тобто у створенні великої повноцінної медичної енциклопедії. Такі видання відрізняються від словників тим, що не лише дають визначення словам, а й описують поняття (явища, процеси, об'єкти) [17]. У цьому контексті важливо зауважити, що енциклопедистика охоплює не тільки власне енциклопедії, а й енциклопедичні словники, енциклопедичні

35 Українсько-англійський ілюстрований медичний словник Дорланда: у 2 т. Львів: НАУТІЛУС; 2003.

довідники, що зазвичай у більш лаконічній формі описують поняття. Тож уже згадані видання «Українсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник» (дво- і чотиритомний), «Енциклопедичний тлумачний словник фармацевтичних термінів», принаймні формально, можна зарахувати до здобутків медичної енциклопедистики.

Та поки що у сфері охорони здоров'я України компендіумом є однотомне видання «Медична енциклопедія» (має три видання – 2001, 2010, 2012 [³⁶]). Щоправда, за змістом, корпусом термінів і формою довідок воно дуже нагадує зазначені енциклопедичні словники. Медична енциклопедія зазвичай є тим твором, що в довідковому форматі здатний представити історію, розвиток і сучасний стан медичної науки, звісно, у ньому мають бути подані основні медичні терміни, однак не менш важливими є енциклопедичні статті, що описують історію медицини, визначних представників вітчизняної медичної думки, провідні медичні центри країни, заклади медичної освіти тощо. У «Медичній енциклопедії», укладачем якої є лише одна особа – П. Червяк, зазначений матеріал викладено в дуже лапідарному вигляді, що зазвичай властиво довідникам, а не енциклопедіям. Між тим, останній чинник також слугує своєрідним маркером рівня й статусу видання – сучасні повноцінні, якісні енциклопедії не в змозі підготувати одна людина, позаяк це справа колективу професіоналів, що здатні і створити концепцію праці, і залучити до написання енциклопедичних статей десятки й сотні найкращих фахівців відповідної галузі. У цьому сенсі медичний словник сформувавши набагато простіше, адже його мають наповнювати короткі довідки про хвороби, методи лікування, лікарські засоби, розділи медицини тощо, що складаються зазвичай лише з дефініцій (визначень) і не потребують ґрунтовного пропедевтичного опису на основі сучасних достовірних знань.

Навіть якщо уявити, що книга «Медична енциклопедія», останнє видання якої датоване 2012 роком, була б більш повним джерелом енциклопедичних знань, то проблема її оновлення й доповнення була б все одно актуальною. Скажімо, останнім часом стрімко розвивається доказова медицина, що ґрунтується на наукових доказах і клінічних дослідженнях. А це означає, що низку засобів і методів лікування, які раніше вважали ефективними, нині визнано неідеальними. З'явилися нові наукові докази для надання якісної медичної допомоги при тих чи інших недугах. Відтак з означених причин певна частка інформації у наявній медичній енциклопедії може мати сумнівний характер, оскільки не відповідає сучасному рівневі наукових знань. До того ж віднедавна в Україні запроваджено реформування галузі охорони здоров'я, що, крім іншого, передбачає застосування медичних практик, класифікацій хвороб, визнаних у світі. Зокрема, на цьому тлі чимало дослідників зауважують про те, що в Україні лікарі ставляють діагнози, які у світі невідомі – їхнє поширення було пов'язано з тим, що радянська медицина не мала доступу до бази джерел доказової медицини. Ось що говорять з приводу цього В. Попович і Г. Бекетова: «До міфічних діагнозів у педіатрії належать: діатез, рецидивуючий обструктивний бронхіт, панкреатопатія, диспанкреатизм, реактивний панкреатит, холепатія, дисбактеріоз, часто і тривало хворіючі діти, аденоїдит. Однак такі терміни взагалі відсутні в Міжнародній класифікації хвороб X перегляду (МКХ-10). <...> Суперечливі синдроми, симптоми і діагнози часто заплутують лікаря, результатом чого є неправильне призначення лікування» [18]. Частина з цих термінів ми знайшли в «Медичній енциклопедії» П. Черв'яка, де у визначеннях немає вказівки про те, що вони можуть бути суперечливі, а то й взагалі відсутні в міжнародній класифікації хвороб.

Окреслене вище свідчить про те, що відомості в енциклопедично-довідкових виданнях з медицини здатні швидко застарівати й цим можуть завдавати шкоди, а тому видавцям необхідно дбати про такі носії інформації енциклопедичних знань, які б забезпечували швидку реакцію на нові дані.

Ще одне видання, про яке варто тут згадати, – однотомна «Фармацевтична енциклопедія» за редакцією акад. НАН України В. Черниха, що узагальнює знання про українську фармацевтичну галузь, подаючи статті про медичні препарати, організацію їх виробництва, методи контролю й збуту, сертифікацію й стандартизацію, активні фармацевтичні інгредієнти та допоміжні речовини, історію фармації тощо (має два видання – 2005 і 2010 років³⁷, а також електронну версію, доступ до сайту якої: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua>). Доповнює це видання інша праця – популярний в інтернеті електронний довідник «Компендіум» (режим доступу: <https://compendium.com.ua>), що систематизує інформацію про лікарські препарати, їхні властивості, особливості застосування, торгові назви тощо; на сайті видання навіть інтегровано відомості про доступність і

³⁶ Червяк П. Медична енциклопедія. Вид. 3-є. Київ: Просвіта; 2012.

³⁷ Черних В, редактор. Фармацевтична енциклопедія. Вид. 2-ге, допов. Київ: Моріон; 2010.

вартість тих чи інших ліків в аптеках. Його створено на основі друкованого довідника «Компендіум. Лікарські препарати»³⁸ за редакцією акад. НАМН України В. Коваленка.

Крім того, існують аматорські медичні енциклопедично-довідкові видання, зокрема «Домашня медична енциклопедія»³⁹, укладена лікарями Л. Карасовською й В. Красовським (мати й син). Це невеликий за обсягом довідник (хоча й називається енциклопедією) про захворювання, що найчастіше трапляються, та методи їх лікування в домашніх умовах.

Часто енциклопедії з'являються на світ за таким алгоритмом: спочатку та чи інша тематика описується у вигляді наукових праць (статті, монографії), згодом ці дослідження узагальнюються у формат довідників, енциклопедичних словників чи інших науково-популярних видань, і вже потім на основі попередньої довідкової літератури укладають великі енциклопедії. Як вже з'ясували, словники, зокрема й енциклопедичні, що репрезентують медичну термінологію українською мовою, виходили друком. Проте медична енциклопедія – це видання, що поруч з описом явищ і понять медицини висвітлює досягнення визначних представників галузі, її історію в постатях. Це той пласт інформації, без якої енциклопедичні видання завжди будуть недовершеними й зумовляватимуть необхідність появи нових – більш повних – енциклопедій. Історія медицини, як і будь-якої іншої галузі, – це злет творчої думки, нові відкриття і звернення, за якими стоять люди. Українці зробили чималий внесок у розвиток світової медицини, і ця інформація має популяризуватися в енциклопедичних виданнях, сприяючи появі в українському суспільстві нових геніїв лікарської справи.

З цього погляду українська наукова спільнота запропонувала чимало джерел, необхідних для реалізації справжньої медичної енциклопедії, зокрема її біографічного сегменту – статей про персоналії. Наприклад, за даними О. Філіппової, в Україні опубліковано лише персональних бібліографічних довідників про понад півтори сотні видатних діячів медичної галузі, серед яких найбільше присвячено М. Пирогову, О. Богомольцеві, О. Палладіну [19]. Чимало інформації про такі довідники містить дослідження «Науковці України ХХ–ХХІ століть»⁴⁰.

Важливими з цього погляду є видання «Українські лікарі»⁴¹, підготовлене представниками НТШ (укладач П. Пундій, головний редактор Я. Ганіткевич), у якому вміщено статті про лікарів української діаспори минулого століття, а також учасників національно-визвольної боротьби, активістів українського національного відродження та про репресованих і реабілітованих лікарів України (вийшло друком у трьох книгах – відповідно 1994, 1996 і 2008 роках). Медичну біографістику окреслюють також довідкові видання «Медицина в Україні»^{42,43}, «Визначні імена в історії української медицини»⁴⁴, «Біографічний словник завідувачів кафедр та професорів Національного медичного університету імені О. О. Богомольця»⁴⁵, «Професори Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького: 1784–2009»⁴⁶ та інші подібні праці, що окреслюють медичні школи того чи іншого закладу освіти.

Відомо, що «Українську радянську енциклопедію» створили за аналогією до «Большой советской энциклопедии». А от що стосується енциклопедичного видання зі сфери охорони здоров'я, то в радянській Україні не запропонували українськомовного варіанту відомої в ті часи «Большой медицинской энциклопедии» (М., Т. 1–35, 1928–1936; друге видання: М., Т. 1–36, 1956–1964; третє видання: М., Т. 1–30, 1974–

³⁸ Коваленко В, редактор. Компендіум 2019 – лікарські препарати. Київ: МОРІОН; 2019.

³⁹ Карасовська Л, Карасовський В. Домашня медична енциклопедія. Луцьк: Надстир'я; 2015.

⁴⁰ Железняк М, Гутник Л, Галькевич Т. Науковці України ХХ–ХХІ століть: Метабібліографія. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України; 2010.

⁴¹ Пундій П. Українські лікарі: бібліографічний довідник: у 3-х кн. Львів, Чикаго; 1994-2008.

⁴² Медицина в Україні. Видатні лікарі: біобібліографічний словник. Київ: Державна наукова медична бібліотека; 1997.

⁴³ Медицина в Україні. Видатні лікарі: біобібліографічний словник. Вип. 2: Друга половина ХІХ – початок ХХ ст. Київ: Державна наукова медична бібліотека; 2021.

⁴⁴ Грандо О. Визначні імена в історії української медицини. Київ; 1997.

⁴⁵ Москаленко В, Полякова І. Біографічний словник завідувачів кафедр та професорів Національного медичного університету імені О. Богомольця (1841–2006). Київ: Книга плюс; 2016.

⁴⁶ Зіменковський Б, Гжегоцький М, Луцик О. Професори Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького: 1784–2009. Львів: Наутилус; 2009.

1989). Цей факт є черговим свідченням того, що медична термінологія не мала належного розвитку українською мовою в радянські часи.

Національна «Енциклопедія Сучасної України» (ЕСУ)⁴⁷ – академічне багатотомне видання, створене НАН України та НТШ (головні редактори – А. Жуковський, І. Дзюба, О. Романів) – займає окреме місце в репрезентації української медичної думки. Дозволимо собі сказати, що на цьому етапі ця праця певною мірою виконує роль української медичної енциклопедії, оскільки висвітлює найважливіші медичні терміни, медичні центри та найвідоміших представників української медицини. Статті медичної тематики якісні, адже їхніми авторами є визнані авторитети – експерти у своїх галузях. Укладачі ЕСУ намагаються актуалізувати інформацію відповідно до потреб часу, наприклад, з поширенням COVID-19 одразу з'явилася ґрунтовна стаття М. Андрейчина про цю коронавірусну інфекцію. В умовах російсько-української війни гостро відчувається потреба в статтях, присвячених парамедицині та військовій медицині, над чим й працює редакція ЕСУ. Важливо зазначити, що майже всі (крім останніх) томи цієї енциклопедії надруковано великим накладом (10 тис. примірників), доступна також електронна версія (<https://esu.com.ua>), а отже, видання є помітним в інформаційному просторі держави й відіграє істотну роль у поширенні медичних знань українською мовою.

Варто наголосити на детальному відображенні здобутків української медицини в енциклопедії «Наукове товариство імені Шевченка». Зокрема, як зауважують дослідники, ця енциклопедія є унікальним виданням про видатних особистостей української та світової науки, особливе зацікавлення становлять відомості про лікарів – дійсних членів НТШ [20].

Підбиваючи підсумок, наголосимо, що українська медицина поки що немає справжньої спеціалізованої енциклопедії, хоча спроби створити таке видання вже були. В епоху розвитку інформаційних технологій, вочевидь, медичною енциклопедією має бути онлайн-ресурс, що матиме змогу вміщувати необмежену кількість необхідної енциклопедичної інформації, і не лише текстової, а й графічної (фото- і відеоряд) та швидко оновлювати застарілі відомості. Такий ресурс був би вкрай популярним серед фахівців і пересічних українців. Створенням відповідного джерела медичних знань є прерогатива найбільших центрів медичної науки. Нині нам не вдалося знайти бодай якоїсь інформації, що таку енциклопедію планують створити, хоча дослідники неодноразово наголошували на необхідності її появи.

---

⁴⁷ Жуковський А, Дзюба І, Романів О, редактори. Енциклопедія Сучасної України: у 30-ти т. [т. 1-24]. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України; 2001-2022.

Список літератури

1. Navalna M. *Dynamika leksykonu ukraïnskoi perïodyky pochatku 21 st.* Kyiv: The NASU Institute of Ukrainian Language; 2011.
2. Kostromina S, Kyrko S. *Ukrainomovni dovidkovi vydannia Ukrainy na dopomohu navchalnomu protsesu.* In: *Vid XIX do XXI st.: transformatsiia bibliotek u konteksti rozvytku suspilstva.* Kharkiv: IRIS; 2011:211-216.
3. Pyrih L. *Medicine in encyclopedias of Ukraine.* The Encyclopedia Herald of Ukraine. 2009;1:34-38. doi:10.37068/evu.1.5
4. Lytvynenko N. *Problema vplyvu inshomovnykh zapozychen na rozvytok ukraïnskoi medychnoi terminolohii v konteksti fakhovoi pidhotovky maibutnikh likariv.* In: *Theoretical and scientific bases of development of scientific thought.* Rome, Italy: International Science Group; 2021:411-416.
5. Ohienko I. *Istoriia ukraïnskoi hramatychnoi terminolohii.* Zapysky Ukraïnskoho Naukovoho Tovarystva v Kyivi. 1908; 1:98-102.
6. Ivashchenko V. *Ukraïnska shkola terminoznavstva: z ictopii stanovlennia.* In: Nosowicz JF, editor. *Neofilologia dla przyszłości.* Polska, Warszawa: Lingwistyczna Szkoła Wyższa w Warszawie; 2016:47-59.
7. Zayachkivska O, Lonchyna V, Kovalyshyn V, Bidiuk D, Vovk V, Volodko N, Danylyak O, Dzis I. *New conceptual ideas in the Proceedings of the Shevchenko Scientific Society. Medical sciences (dedicated to the 125th anniversary since its foundation).* Proc Shevchenko Sci Soc Med Sci. 2023 Jun 30; 71(1):1-16. doi:10.25040/ntsh2023.01.03
8. Maliuta O. *Stanovlennia ukraïnskoi naukovoï pryrodnycho-tekhnichnoi terminolohii na zakhidnoukraïnskykh zemliakh Avstro-Uhorskoï imperii u XIX – na pochatku XX st.* History Pages. 2013; 36:48-55. doi:10.20535/2307-5244.36.2013.89111
9. Petrukh L. *Istoriia rozvytku medychnoho slovnykarstva.* Proc Shevchenko Sci Soc Med Sci. 2014; 38(24):22-33.
10. Symonenko L. *O.Martyriy Halyn – the redactor of the first medical dictionaries (1856 – 1943).* Terminolohichni Visnyk. 2017; 4:232-235.
11. Hanitkevych Y. *Rozvytok ukraïnskoi medychnoi terminolohii.* Shevchenko Scientific Society: Online Journal of the NTSh. 24 January 2021. Available at: <https://ntsh.org/node/1018>. Accessed on 01 February 2024.
12. Kysiliov V. *Foreword.* In: Kysiliov V, editor. *Medical Russian-Ukrainian Dictionary [edition reprint of 1928].* Kyiv: The NASU Institute of Encyclopedic Research; 2008:4-4.
13. Bohuslavska L, Rahrina Zh, Repetun A. *Linhvoekolohiia movy medychnoi osvity yak odyń iz faktoriv stanovlennia identychnosti inozemnoho fakhivtsia medychnoi haluzi.* GoS. 2023 May 26; 27:462-464. doi: 10.36074/grail-of-science.12.05.2023.074
14. Snitovska O. *The medical terminology of the English language farm-texts in medicines instructions and its reproduction in Ukrainian translations.* Writings in Romance-Germanic Philology. 2017; 39:108-116. doi: 10.18524/2307-4604.2017.2(39).118623
15. Tomashevskã O, Dzis Y. *Ukraïnska medychna mova: problemy ta yikh vyrishennia.* Zdorovia Ukrainy 21 storichchia. 2021; 17(50):54-59.
16. Markov Y. *Medychna terminolohiia v medychnii leksykohrafii.* In: Yeshchenko T, editor. *Linguistic Ecology: The Language of Medicine.* Lviv: Danylo Halytsky Lviv National Medical University; 2023:247-252.
17. Hancher M. *Dictionary vs. encyclopedia, then and now.* Dictionaries: Journal of the Dictionary Society of North America. 2019; 40(1):113-138. doi:10.17613/jp1s-9h40
18. Popovych V, Beketova H. *Mifichni diahnozy u pediatrii: adenoidy chy nazofarynhit? Yakyi diahnoz pravylnyi?* Zdorovia Ukrainy. Pediatriia. 2021; 4(60):13-14.
19. Filippova N. *Znachennia personalnykh bibliografichnykh pokazhchykiv diiachiv medychnoi haluzi u vysvitlenni dosiahnen vitchyznianoï medytsyny.* Biographistica Ukrainica. 2016; 14:325-344.

20. Mateshuk-Vatseba L., Zaiachkivska O. Naukove tovarystvo imeni Shevchenka. Entsyklopediia. – Tom 3: Ves-Hlyn / red. tomu O. Kupchynskiyi, O. Savula, N. Fedorak. Naukove tovarystvo im. Shevchenka, Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. – Lviv, 2016. – 620 c. Proc Shevchenko Sci Soc Med Sci. 2017 Dec 20; 50(2):124-125.